

This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY-ND 4.0 International) license • <https://creativecommons.org/licenses/by-nd/4.0>

EWA PAWŁOWICZ-SOSNOWSKA

Akademia Bialska Nauk Stosowanych im. Jana Pawła II w Białej Podlaskiej, Polska

ORCID 0000-0001-9391-7886 • e-mail: e.pawlowicz@dyd.akademiabialska.pl

SEBASTIAN SOBCZUK

Akademia Bialska Nauk Stosowanych im. Jana Pawła II w Białej Podlaskiej, Polska

ORCID 0000-0002-1768-3771 • e-mail: s.sobczuk@dyd.akademiabialska.pl

Zgłoszono: 30.06.2022; zrecenzowano: 29.08.2022; zaakceptowano do druku: 10.09.2022

PRZEDSZKOLE BLIŻEJ NATURY – ŚCIEŻKA PRZYRODNICZA JAKO ODPOWIEDŹ NA POTRZEBY ROZWOJOWE DZIECKA

KINDERGARTEN CLOSER TO NATURE – A NATURE TRAIL AS A RESPONSE TO DEVELOPMENT NEEDS OF A CHILD

Abstract: The aim of this study is an attempt to present the challenges and advantages of education in nature implemented within the nature trail in response to problems concerning the formation of real attitudes and behaviours towards nature, as well as resulting from their absence, developmental deficits in preschool children. Material for the present study was created as a result of research work carried out in the Local Government Kindergarten No. 13 in Biała Podlaska. The analysis of obtained research results allowed to confirm the need of bringing back the nature in kindergarten education.

Keywords: education in nature, nature trail, pre-school child development.

Streszczenie: Celem opracowania jest próba ukazania wyzwań i zalet edukacji w przyrodzie, realizowanej w ramach ścieżki przyrodniczej, w odpowiedzi na problematykę dotyczącą kształtowania realnych postaw i zachowań względem przyrody, a także wynikających z ich braku deficytów rozwojowych u dzieci w wieku przedszkolnym. Materiał do niniejszego opracowania powstał jako efekt prac badawczych przeprowadzonych w Przedszkolu Samorządowym nr 13 w Białej Podlaskiej. Analiza otrzymanych wyników badań pozwoliła potwierdzić potrzebę powrotu do przyrody w wychowaniu przedszkolnym.

Słowa kluczowe: edukacja w przyrodzie, ścieżka przyrodnicza, rozwój dziecka w wieku przedszkolnym.

Wprowadzenie

Dziś chyba nikt nie ma wątpliwości, że konieczny jest zwrot w relacji człowieka do środowiska. Na przestrzeni ostatnich kilkudziesięciu lat moralne, naukowe i instytucjonalne autorytety wielokrotnie podkreślały pilną potrzebę zweryfikowania dotychczasowego modelu relacji człowiek–środowisko i jednocześnie kształtowania nowych postaw i zachowań względem przyrody, które bezpośrednio zależą od wartości lansowanych w świecie, wpływających również na rozwój świata wartości dzieci (Dymara 2018).

Potrzeba taka odsłania nam wiele różnych problemów. Z jednej strony dostrzegamy popularną problematykę środowiskową, czyli tzw. globalny kryzys środowiska, który związany jest z kryzysem samego człowieka – jego systemu wartości. Z innej zaś widzimy szereg problemów dotyczących jego rozwoju, nie tylko duchowego czy moralnego. Należą do nich m.in.: nierównomierny rozwój zmysłów u dzieci – fundamentalny dla zdrowia psychicznego człowieka, czy też niezdolność do koncentracji, powiązana z impulsywnym zachowaniem, zaaferowaniem i irytacją. Liczne badania mówią o tym, że wszystkie te zjawiska związane są z wszechobecnym oddziaływaniem urządzeń elektronicznych, a tym samym bardzo ograniczonym kontaktem młodego człowieka z przyrodą.

Zdaniem Richarda Louva, współczesne dzieci oraz dorośli cierpią na zespół deficytu natury. Nie jest to nazwa oficjalnej jednostki chorobowej, ale raczej etykieta, która pomaga ukazać opisywane przez wielu badaczy skutki braku kontaktu z przyrodą. Są to np. przewlekły stres, spadek koncentracji, nadpobudliwość, brak umiejętności nazywania i kontrolowania swoich emocji, zmęczenie, słaba koordynacja ruchowa i gorsza kondycja fizyczna (Louv 2014). Jane Clark w książce *Ostatnie dziecko lasu* określa współczesne dzieci „dziećmi z pudełka” – bo spędzają więcej czasu na siedzeniach samochodów, siedzeniu przed komputerem i w innych miejscach do siedzenia. Dzieci umieszczane są wewnątrz „pudełek wózków” i popychane przez śpieszących się rodziców – w ten sposób aktywność dzieci zaczynających chodzić zminimalizowana jest do 20 minut dziennie (Louv 2014, s. 53). Wnioski z wielu badań prowadzonych przez R. Louva napawają również optymizmem. Na ich podstawie można stwierdzić, że „lekarstwo” na zespół deficytu natury jest w zasięgu ręki. Wystarczy po prostu zacząć obcować z naturą. Działa ona bowiem uspokajająco, buduje pewność siebie, poprawia koncentrację, wpływa na kreatywność oraz rozwój empatii. Jak zauważa John Berger, „Przyroda uczy dzieci zauważać – widzieć – że nie są same na świecie i że istnieją inne rzeczywistości i wymiary niż tylko własne” (Louv 2014, s. 23).

Jak zauważa Magdalena Christ, edukacja ekologiczna w terenie to bez wątpienia jedno z antidotum na zaburzenia deficytu natury (Christ 2018, s. 207).

Wyzwania edukacji w przyrodzie

Już Jan Amos Komeński powiedział, że „trzeba ludzi uczyć w granicach możliwie najszerszych, nie tylko z książek czerpać mądrość, ale z nieba, ziemi, z dębów i buków” (Komeński 1956, s. 3). Według Wincentego Okonia, „wielostronnie rozwinięta osobowość wiąże się w istocie z uświadomieniem sobie przez jednostkę ludzką układu aktywnych stosunków łączących ją z przyrodą, społeczeństwem i kulturą” (Okon 2016, s. 68).

Ten wielostronny rozwój osobowości nie będzie dokonywał się jednak przez samo poznanie tych stosunków, „lecz przez – połączone z poznaniem – aktywne ich przeobrażanie” (Okon 2016, s. 68). Obecne czasy, naznaczone problemami ekologicznymi, wymagają nowego umiejscowienia roli nauki oraz nowego wpływu, koniecznego do kształtowania się odpowiedniego światopoglądu. Potrzebne jest myślenie holistyczne, ekologiczne, dzięki któremu człowiek nie będzie postrzegał świata jako wielkiego mechanizmu (Szyszko-Bohusz 2005).

Edukacja w przyrodzie inspirowana do poszerzania źródeł poznania – oprócz poznania intelektualnego prowadzi do poznania poprzez twórczość, sztukę, wyobraźnię. Człowiek jako osoba ma uczyć się poznawać i odkrywać na nowo swój organizm oraz potencjał swojego umysłu, który w cywilizacji industrialnej był tłumiony, ponieważ oświata zwracała uwagę głównie na myślenie intelektualne w ściśle określonych ramach. Winien uczyć się wykorzystywać swoje możliwości poznawcze i utrzymywać je w równowadze z innymi sferami (Michałowski 1998).

Edukacja ekologiczna, przyrodnicza czy też środowiskowa to jeden z aspektów edukacji traktowanych w literaturze jako składowa *outdoor/adventure education*. W modelu opracowanym przez Simona Priestę edukacja ekologiczna „wyrasta” z *outdoor education*, stając się razem z *adventure education* fundamentem istotnych elementów procesu nauczania poprzez przeżycia i przygodę. Z kolei Ken Gilbertson, Timothy Bates, Terry McLaughlin i Alan Ewert uznają edukację ekologiczną za element, który wraz z samorozwojem oraz umiejętnościami fizycznymi współtworzy *outdoor education* (Christ 2018, s. 207; Gilbertson 2006; Bąk, Leśny, Palmer-Kabacińska 2014).

Edukacja *outdoor* daje wiele korzyści dzieciom i nauczycielom: sprzyja harmonijnemu rozwojowi fizycznemu i psychicznemu w sposób naturalny (Sinar 2017). Edukacja ta poprawia koordynację ruchową, wspomaga leczenie ADHD, regeneruje umysł i ciało, rozwija cechy motoryczne, pozwala doświadczać ryzyka, daje szansę sprawdzenia siebie, sprzyja rozwojowi kompetencji miękkich, buduje poczucie własnej wartości, zachęca do aktywności fizycznej w otoczeniu przyrody, wprowadza w holistyczne rozumienie świata, zapobiega zespołowi deficytu natury.

W zajęciach prowadzonych na zewnątrz coraz częściej upatruje się szansę na redukcję wielu zaburzeń, na które cierpi coraz więcej dzieci. Są to zaburzenia psychiczne, depresje, zachowania agresywne, deficyt koncentracji uwagi, brak umiejętności radzenia sobie z własną złością itd.

Edukacja na zewnątrz powinna stać się fascynującą przygodą, należy ukazywać nauczycielom więcej różnych możliwości aktywnej realizacji celów edukacji ekologicznej za pomocą środków z tego obszaru. Aby taką edukację wdrożyć, konieczna jest jednak zmiana sposobu myślenia współczesnego człowieka i nowego podejścia w edukacji. Jest to obecnie bardzo poważne wyzwanie, przed jakim stanęła edukacja na świecie i w Polsce. Dotychczasowy system edukacji wzmacniał myślenie racjonalno-mechanistyczne (Kozłowski 2002).

Znany kontestator życia społecznego Ivan Illich (1926–2002), dokonując analizy amerykańskiego sposobu edukacji, stwierdził, że przyniosła ona więcej zła niż korzyści. Jego zdaniem podobnie jest z obecną edukacją w kręgu państw postkomunistycznych, których programy nauczania dostosowane były do myślenia materialistycznego i centralnego planowania. Szkoła taka hamuje myślenie i inicjatywę, nie inspiruje do nauki, a jedynie zmusza do uczestnictwa w zajęciach szkolnych (Illich 1970).

Zapowiadana przez nich „era ekologiczna” wymagałaby nowego podejścia w kształtowaniu człowieka. Aby współczesna edukacja środowiskowa była skutecznym narzędziem kształtowania postaw i zachowań prośrodowiskowych, powinna mieć charakter całościowy, odwołujący się do wszystkich sfer funkcjonowania człowieka. Powinna być prowadzona w środowisku naturalnym przez osobę, która identyfikuje się z jej założeniami i sama prezentuje postawy prośrodowiskowe.

Edukacja w przyrodzie powinna wpływać nie tylko na to, że coś wiemy, lecz przede wszystkim na to, że mamy ukształtowane swoje przekonania. A więc liczy się zarówno wiedza o naszych związkach ze światem przyrody, jak i wzięcie za nią odpowiedzialności. Trzeba zauważyć, że dialog staje się obecnie czymś więcej niż metodą, okazuje się być „formą istnienia i sposobem bycia, dialog okazuje się doniosły nie tylko dlatego, że wpływa na ogólny klimat i sposób uprawiania pedagogiki, ale przyczynia się do wytworzenia zupełnie nowego typu myślenia” (Michałowski 1998, s. 128–129).

W takim podejściu istotne jest, aby stworzyć młodemu człowiekowi warunki do aktywnego przyswojenia sobie odpowiednio wyselekcjonowanego dorobku nauki, sztuki i techniki. Należy uwzględnić jego twórczość własną, dając możliwości sprawdzania i rozwijania własnych zdolności (Okoń 2016).

Aktywność intelektualna wyraża się poprzez przyswajanie i odkrywanie wiedzy przyrodniczej, technicznej czy społecznej. Wyrazem aktywności sfery emocjonalnej jest przeżywanie wartości, ich wytwarzanie oraz czerpanie z nich radości. Wyrazem aktywności praktycznej jest przyswajanie wiedzy z możliwością wykorzystania jej w praktyce (Chałas 1997). Zaś w samych wartościach upatruje się czynnika budzenia świadomości (Chałas 2007; Christ 2018). Aby więc edukacja przyrodnicza była skuteczna, powinniśmy sprostać tym wszystkim wymaganiom.

Gwarantuje to rozwój istoty harmonijnie rozwiniętej, „człowieka pełnego”, zgodnego wewnątrznie i aktywnego we wszystkich trzech sferach: poznania świata, przeżywania wartości i zmieniania świata. Taka jednostka jest człowiekiem twórczym,

który poprzez coraz to głębsze poznawanie rzeczywistości, wartościuje ją i zmienia, staje się również twórcą nowych i oryginalnych pomysłów, dzieł i wartości, zarówno w sferze techniki, ekonomii, życia społecznego, jak i różnych dziedzin nauki i sztuki (Okoń 2016).

W kwestii edukacji środowiskowej na gruncie polskim przebudzenie nastąpiło w latach transformacji ustrojowej, na skutek światowej, ale „dostrzegalnej również w naszym kraju, ofensywy organizacji i środowisk ekologicznych” (Szymański 2008, s. 200). Doprowadziło to do zauważalnych zmian także w szkołach i przedszkolach. W wyniku przeprowadzonej reformy programowej całego szkolnictwa, wiedza przyrodnicza i ekologiczna znalazła pełniejsze odzwierciedlenie w nauczaniu zintegrowanym i wychowaniu przedszkolnym (Rogacka 2019).

Znaczenie ścieżki przyrodniczej w rozwoju dziecka w wieku przedszkolnym

Zastanawiając się nad znaczeniem ścieżki przyrodniczej w edukacji dziecka w wieku przedszkolnym w obecnych czasach, warto przywołać słowa wybitnego włoskiego filozofa Romano Guardiniego. Zwracał on uwagę na to, że życie człowieka ulega nieustającemu rozwojowi i jest on istotą, która wyłania się stopniowo, kształtuje i rozwija. Rodzą się jednak pytania: Skąd pochodzi źródło tego rozwoju? Czy wspomniane źródło jest wewnętrzne, czy zewnętrzne, a może oba są równoważne? Są to pytania zasadnicze o przyczynę wychowania (Guardini 1928).

Te słowa uświadamiają nam znaczenie ścieżki przyrodniczej, co wyłania się z zewnętrznego czynnika wychowania (zewnętrznej przyczyny wychowania), który obecnie jest niejako na nowo odkrywany. Określa się go również jako środowiskowe uwarunkowania wychowania. Oznaczają one wszystkie wpływy obecne w środowisku, w jakim żyje człowiek od momentu poczęcia, zarówno te celowe, jak i te niezamierzone, począwszy od wpływów wynikających ze środowiska biogeograficznego (klimat, krajobraz przyrodniczy, zwierzęta) czy środowiska lokalnego (wieś, miasto), których znaczenie objawia się chociażby w tworzonych przez nie uwarunkowaniach dla działania zewnętrznych czynników zamierzonych. Te celowe oddziaływania płyną zaś ze środowiska społecznego (rodzina, szkoła, Kościół) oraz kulturalnego (prasa, radio, telewizja, teatr). Wszystkie te wpływy zewnętrzne, zdaniem Stefana Kunowskiego, „wytwarzają cechy nabyte wychowanka, wyrażające się w jego postawach wobec życia i ludzi, w opiniach i przekonaniach, w przyzwyczajeniach i nawykach” (Kunowski 2004).

Zdaniem S. Kunowskiego, istotne znaczenie ma tu również „podatność wychowanka na bodźce otoczenia fizycznego” oraz „bodźce otoczenia społecznego” (Kunowski 2004, s. 188–189). Do pierwszych zalicza widoki, dźwięki, zdarzenia, których wychowanek jest świadkiem, do drugich zaś przykład, wzór postępowania czy autorytet wychowawczy.

Poznanie świata przez dziecko opiera się na poznaniu konkretno-zmysłowym. Podstawową rolę odgrywają tu wrażenia i spostrzeżenia. Stanowią one dla małych dzieci główne i fundamentalne źródło wiedzy o przyrodzie (Sawicki 1997).

Bezpośredni kontakt z przyrodą pobudza aktywność poznawczą dzieci i może przerodzić się w trwałą chęć obcowania z nią w celach relaksu. Ułatwia również nauczycielowi poznanie zachowania i relacji dzieci oraz kształtuje własną postawę wobec przyrody.

Metodologia

Celem publikacji uczyniono ukazanie potrzeby edukacji w środowisku przyrodniczym dzieci w wieku przedszkolnym na przykładzie ścieżki przyrodniczej na terenie przedszkola. W badaniach zastosowano metodę sondażu diagnostycznego, wykorzystując kwestionariusze ankiet i wywiadów własnego autorstwa. Badania realizowano na terenie Przedszkola Samorządowego nr 13 w Białej Podlaskiej z nauczycielami wychowania przedszkolnego. Placówka dysponuje dużą ilością terenów zielonych, w których prowadzone są zajęcia w ramach ścieżki przyrodniczej. W ten sposób udało się wykorzystać duże tereny zielone wokół przedszkola. W badaniach wzięło udział 15 nauczycielek, zaangażowanych w realizację ścieżki przyrodniczej „Leśny zakątek”. W zajęciach uczestniczyło 112 dzieci z różnych grup przedszkolnych. Inspiracją do realizacji niniejszych badań było zaproszenie ze strony dyrekcji placówki, pedagogów i ekologów z Akademii Białskiej Nauk Stosowanych im. Jana Pawła II do wspólnego zaprojektowania ścieżki przyrodniczej na potrzeby zajęć *outdoor*.

Wyniki badań

Na podstawie badań, przeprowadzonych za pomocą wywiadu z nauczycielami wychowania przedszkolnego, zdiagnozowano potrzebę urozmaicenia zajęć z edukacji przyrodniczej dla dzieci w przedszkolu. Zaproponowano wprowadzenie koncepcji przedszkola bliżej natury. Same pojedyncze akcje proekologiczne okazały się niewystarczające w opinii respondentów. W budowaniu wrażliwości dzieci na przyrodę ważny jest stały i bezpośredni kontakt z naturą. Udział dzieci w tych zajęciach w ramach ścieżki przyrodniczej na świeżym powietrzu znacząco wpływa na ich wszechstronny rozwój.

Tabela nr 1. Opinie respondentów na temat rozwoju fizycznego dziecka w wieku przedszkolnym pod wpływem zajęć w przyrodzie

Kategorie odpowiedzi	Odpowiedzi respondentów [w proc.]				
	Nie	Raczej nie	Nie wiem	Raczej tak	Tak
Zauważalna jest potrzeba ruchu w zachowaniach dzieci	0	0	0	31	69
Uczestnictwo dzieci w zabawach ruchowych, naśladowczych	7	7	0	74	12
Wykonywanie przez dzieci podstawowych ćwiczeń kształtujących nawyk utrzymania prawidłowej postawy ciała	0	0	0	86	14
Wykazywanie przez dzieci sprawności ciała i koordynacji ruchowej	7	14	7	65	7
Chętne korzystanie przez dzieci ze skoczni „Leśne rekordy”	0	14	0	79	7
Chętne wspinięcie się na „Wieżę gajowego”	0	21	0	72	7

Okazało się, że ścieżka przyrodnicza sprzyja rozwojowi aktywności ruchowej dziecka. Tego typu zajęcia przyczyniają się również do rozwijania umiejętności praktycznych dzieci.

Tabela nr 2. Opinie respondentów na temat rozwoju emocjonalnego dziecka w wieku przedszkolnym pod wpływem zajęć w przyrodzie

Kategorie odpowiedzi	Odpowiedzi respondentów [w proc.]				
	Nie	Raczej nie	Nie wiem	Raczej tak	Tak
Rozpoznawanie przez dzieci własnych emocji, szanowanie ich i emocji innych osób	7	14	7	65	7
Przeżywanie emocji w sposób umożliwiający dzieciom adaptację w środowisku	0	0	0	21	79
Wczuwanie się w emocje i uczucia innych na szlaku przyrodniczym	14	7	7	36	36
Wyciszanie własnych emocji i chętnie relaksowanie się na huśtawce „Bocianie gniazdo” i na bujaku „Jeżyk”	0	0	0	21	79

Badani nauczyciele dzieci w wieku przedszkolnym zgodnie potwierdzili, że zastosowanie metod impresji i ekspresji w edukacji w przyrodzie – na ścieżce przyrodniczej – stymuluje nie tylko rozwój fizyczny, lecz także emocjonalny, społeczny i poznawczy. Pobudza wyobraźnię i wrażliwość dziecięcą oraz wzmacnia więź dziecka z przyrodą i uczy je ochrony środowiska, w którym żyjemy.

Tabela nr 3. Opinie respondentów na temat rozwoju społecznego dziecka w wieku przedszkolnym pod wpływem zajęć w przyrodzie

Kategorie odpowiedzi	Odpowiedzi respondentów [w proc.]				
	Nie	Raczej nie	Nie wiem	Raczej tak	Tak
Wyrażanie szacunku wobec siebie i wobec przyrody	7	7	0	72	14
Respektowanie zasad zabawy w grupie oraz chętnie współdziałanie z innymi	14	7	0	72	7
Obdarzanie uwagą innych dzieci i osób dorosłych	21	14	0	58	7
Komunikowanie się z innymi dziećmi i osobami dorosłymi, wykorzystywanie komunikatów werbalnych i pozawerbalnych	7	14	0	58	21

Po kilku godzinach zajęć realizowanych na terenach zielonych wokół przedszkola dzieci stają się bardziej otwarte i chętne do wspólnej zabawy – nie mogą się doczekać kolejnych przygód w przyrodzie.

Według respondentów, dzieci dość dobrze wyrażają swoje rozumienie świata, zjawisk i rzeczy znajdujących się w bliskim otoczeniu przyrodniczym. Jedynie wzmocnić należy oddziaływania proekologiczne w celu umiarkowanego korzystania z dóbr przyrody.

Tabela nr 4. Opinie respondentów na temat rozwoju poznawczego dziecka w wieku przedszkolnym pod wpływem zajęć w przyrodzie

Kategorie odpowiedzi	Odpowiedzi respondentów [w proc.]				
	Nie	Raczej nie	Nie wiem	Raczej tak	Tak
Wyrażanie przez dzieci swojego sposobu rozumienia świata, zjawisk i rzeczy znajdujących się w bliskim otoczeniu	7	7	7	72	7
Posługiwanie się pojęciami dotyczącymi zjawisk przyrodniczych, m.in. dotyczącymi życia zwierząt, roślin, ludzi w środowisku przyrodniczym	14	21	7	29	29
Chętne uczenie się umiarkowanego korzystania z dóbr przyrody w celu ochrony przyrody	14	28	7	30	21
Chętne poznawanie grzybów, drzew oraz zwierząt leśnych występujących w okolicznych lasach	0	7	0	42	51

Dyskusja nad wynikami i wnioski z badań

Wyniki niniejszych badań potwierdzają, że wychowanie w przyrodzie powinno być ściśle i bezpośrednio związane z lokalnym środowiskiem przyrodniczym (Budniak 2009). Same zasady nauczania o środowisku w wychowaniu proekologicznym, według E. Korczak, możemy odnieść do trzech płaszczyzn: (1) edukacji o środowisku; (2) wychowania przez środowisko – w środowisku oraz (3) wychowania dla środowiska – na rzecz środowiska (Korczak 1996). Dokonamy ich bliższej charakterystyki:

Ad. 1. Edukacja o środowisku – to według E. Korczak bezpośredni przekaz treści ekologicznych. Wychowanie proekologiczne wiąże się ściśle z edukacją środowiskową – ekologiczną, i dlatego też planuje zdobywanie przez wychowanków obiektywnej wiedzy naukowej o otaczającej ich rzeczywistości społecznej i przyrodniczej w ujęciu interdyscyplinarnym i holistycznym (Korczak 1996; Krawczyk, Żeber-Dzikowska, Łubocki 2021). Wychowawcy powinni wskazywać wzajemne powiązania w biosystemie oraz związki przyczynowo-skutkowe problemów ekologicznych w ekosystemach, a tym bardziej w socjosystemie oraz metody ich rozwiązania w różnorodnych aspektach ekonomicznych czy politycznych, ale nade wszystko społecznych i etycznych.

Ad. 2. Wychowanie przez środowisko – realizowane w środowisku, obejmuje wszelakie oddziaływania proekologiczne na wychowanków przez bezpośrednie działania w kontakcie ze środowiskiem społecznym i przyrodniczym (Korczak 1996; Walosik, Żeber-Dzikowska 2020).

Ad. 3. Wychowanie na rzecz środowiska – dla środowiska, skupia się na kształtowaniu proekologicznych postaw wychowanków, a przede wszystkim na wykształcaniu odpowiedzialności w działaniu w środowisku naprawczym bądź profilaktycznym na jego rzecz (Korczak 1996).

Dyskusja nad wynikami doprowadziła do propozycji zestawienia zasad edukacji w przyrodzie:

1. Autonomiczny, swobodny dobór treści edukacji w przyrodzie możemy powiązać ze zwróceniem uwagi na związek z potrzebami wychowanków, jak i lokalnego środowiska społecznego-przyrodniczego w perspektywie ochrony środowiska życia. Istotna tym samym staje się współpraca szkoły ze środowiskiem lokalnym w zakresie promowania proekologicznego stylu życia (Budniak 2010);
2. Ciągłość oraz kompleksowość oddziaływań proekologicznych na wychowanków to kolejne ważne zasady edukacji w przyrodzie. Ważne staje się podejście systemowe w edukacji przyrodniczej w celu kształtowania postaw proekologicznych (Budniak 2010). Dużo zależy od postawy samych wychowawców i wychowanków. Ważna jest otwartość wychowawcy na potrzeby wychowanków (Dziekoński 2003; Homplewicz 2000). Jednocześnie nabywanie wiadomości ekologicznych łącznie z umiejętnościami praktycznymi i kompetencjami społecznymi przez wychowanków z zakresu stylu życia proekologicznego jest priorytetowe. Zasada współuczestnictwa wpływa znacząco na proces edukacji w przyrodzie;
3. Zasada różnorodnych metod i form oddziaływań proekologicznych na wychowanków skłania nas do stosowania wielu metod impresji i ekspresji w procesie edukacji w przyrodzie.

W związku z powyższym w edukacji przyrodniczej zwraca się coraz bardziej uwagę na tworzenie sytuacji dydaktycznych, które umożliwią całościowe poznanie świata oraz procesów zachodzących w środowisku naturalnym, koncentrując uwagę również na rozwoju osobowości dziecka i przygotowaniu go do twórczego i samodzielnego życia w ciągle zmieniającym się świecie. Jednym z ważniejszych rozwiązań pozwalającym realizować takie holistyczne podejście do nauczania wydają się być zajęcia w przyrodzie z wykorzystaniem atutów ścieżki przyrodniczej. Stwarzają one dzieciom dogodne warunki do samodzielnego poszukiwania prowadzących do kształtowania postaw proekologicznych w sposób aktywny i twórczy (Żeber-Dzikowska, Bąk 2021).

Bibliografia

- Budniak A. (2010). *Edukacja społeczno-przyrodnicza dzieci w wieku przedszkolnym i młodym szkolnym. Podręcznik dla studentów*. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Chałas K. (1997). *Edukacja ekologiczna. Z doświadczeń szkoły podstawowej w Mielnie*. Lublin: Wydawnictwo „Print 6”.
- Chałas K. (2007). *Wychowanie ku wartościom wiejskim jako szansa integralnego rozwoju wychowanka*. Lublin: Katolicki Uniwersytet Lubelski.
- Christ M. (2018). *Leśne przedszkola jako sposób przeciwdziałania zespołowi deficytu natury*. „Chowanna”. T. 1, s. 199–218.
- Dymara B. (2018). *Wartości w świecie a rozwój świata wartości dziecka*. „Cieszyński Almanach Pedagogiczny”. T. 5, s. 118–130.
- Dziekoński S. (2003). *Wychowanie ekologiczne w perspektywie personalistycznej*. „Studia Ecologiae et Bioethicae”, nr 1.
- Gilbertson K. (2006). *Outdoor education. Methods and strategies*. Champaign, IL: Human Kinetics.
- Guardini R. (1928). *Grundlegung der Bildungslehre*. (tłum. polskie: *Podstawy pedagogiki*). „Die Schildgenossen”, nr 8. W: Guardini R. *Bóg daleki – Bóg bliski*. Poznań: Wydawnictwo „W drodze”.
- Homplewicz J. (2000). *Etyka pedagogiczna*. Warszawa: Wydawnictwo Salezjańskie.
- Illich I. (1970). *Deschooling society*. Londyn: Penguin Publisher.
- Komeński J.A. (1956). *Wielka dydaktyka*. Wrocław: Zakład im. Ossolińskich, Wydawnictwo PAN.
- Korczak E. (1996). *Edukacja środowiskowa w klasach 1–3 szkoły podstawowej*. W: *Nasze środowisko – jak w nim żyć. Podstawy teoretyczne edukacji ekologicznej uczniów klas 1–3 szkoły podstawowej*. Gzyl J., Jarosz E., Korczak E. i in. (red.). Katowice: Instytut Ekologii Terenów Uprzemysłowionych.
- Kozłowski S. (2002). *Ekorozwój. Wyzwanie XXI wieku*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Krawczyk J., Żeber-Dzikowska I., Łubocki J. (2021). *O ciekawości poznawczej w edukacji przyrodniczej*. Wrocław: Oficyna Wydawnicza Atut.
- Kunowski S. (2004). *Podstawy współczesnej pedagogiki*. Warszawa: Wydawnictwo Salezjańskie.
- Louv R. (2014). *Ostatnie dziecko lasu. Jak uchronić nasze dzieci przed zespołem deficytu natury*. Warszawa: Grupa Wydawnicza Relacja.
- Michałowski S. Cz. (1998). *Dziecko. Przyroda. Wartości*. W: *Dziecko w świecie przyrody*. Dymara B., Michałowski S., Wollman-Mazurkiewicz L. (red.). Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Okoń W. (2016). *Wprowadzenie do dydaktyki ogólnej*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak”.

- Przygoda w edukacji i edukacja w przygodzie. „Outdoor” i „adventure education” w Polsce.* (2014). Bąk A., Leśny A., Palmer-Kabacińska E. (red.). Warszawa: Fundacja Pracownia Nauki i Przygody.
- Rogacka A. (2019). *Edukacja zdrowotna w podstawie programowej. Przedszkole–Szkoła podstawowa: klasy I–III.* Warszawa: Oficyna Wydawnicza Oryginały.
- Sawicki M. (1997). *Edukacja środowiskowa w klasach I–III szkoły podstawowej.* Warszawa: Wydawnictwo: Wydawnictwo Naukowe Semper.
- Sinar V. (2017). *Outdoor Education for Kindergarten.* „Astra Salvensis”. R. V, nr 9, s. 57–64.
- Szymański M.J. (2008). *W poszukiwaniu drogi. Szanse i problemy edukacji w Polsce.* Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej.
- Szysko-Bohusz A. (2005). *Pedagogika holistyczna. Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku.* Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak”.
- Walosik A., Żeber-Dzikowska I. (2020). *Edukacja przyrodnicza. W kręgu teorii i praktyki.* Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego.
- Żeber-Dzikowska I., Bąk J. (2021). *Nauczyciel w lustrze refleksji. Rola twórczości pedagogicznej w kształceniu i praktyce zawodowej.* Kielce: Wydawnictwo Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach.